

IMOM TERMIZIY ILMIY MEROSINING YANGI MA'NAVIY MAKONINI YARATISHDAGI ROLI

Abdunazarova Sevara

Termiz Pedagogika Instituti "Ma'naviyat asoslari" yo'nalishi
2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada IX asr islom ilmiy tafakkurining yirik namoyandasi Imom Abu Iso Muhammad at-Termiziyning ilmiy merosi zamonaviy ma'naviy jarayonlar kontekstida tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida allomaning hadis ilmidagi metodologik yondashuvi, axloqiy-me'yoriy qarashlari hamda ularning bugungi jamiyatda yangi ma'naviy makonni shakllantirishdagi ahamiyati ochib beriladi. Imom Termiziy asarlarining ilm va axloq uyg'unligini ta'minlovchi konseptual asoslari global axborotlashuv sharoitida ma'naviy barqarorlikni ta'minlash omili sifatida talqin etiladi. Maqolada Imom Termiziy merosining diniy radikalizmga qarshi mu'tadil ilmiy pozitsiyani shakllantirishdagi o'rni ham ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so'zlar: *Imom Termiziy, hadis ilmi, ilmiy meros, ma'naviy makon, ma'naviy barqarorlik, axloqiy qadriyatlar, ilm va axloq uyg'unligi, diniy mu'tadillik, islom tafakkuri.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется научное наследие имама Абу Исы Мухаммада ат-Тирмизи, одного из ведущих представителей исламской научной мысли IX века, в контексте современных духовных процессов. Исследование раскрывает методологический подход учёного к науке хадисов, его этические и нормативные взгляды и их значение в формировании нового духовного пространства в современном обществе. Концептуальные основы трудов имама ат-Тирмизи, обеспечивающие гармонию науки и морали, интерпретируются как фактор обеспечения духовной стабильности в условиях глобальной информатизации. В статье также освещается роль наследия имама ат-Тирмизи в формировании умеренной научной позиции против религиозного радикализма на научной основе.

Ключевые слова: *Имам ат-Тирмизи, наука хадисов, научное наследие, духовное пространство, духовная стабильность, моральные ценности, гармония науки и морали, религиозная умеренность, исламская мысль.*

ABSTRACT

This article analyzes the scientific heritage of Imam Abu Isa Muhammad al-Tirmidhi, a major representative of Islamic scientific thought of the 9th century, in the context of modern spiritual processes. The research reveals the scholar's methodological approach to the science of hadith, his ethical and normative views, and their significance in forming a new spiritual space in today's society. The conceptual foundations of Imam al-Tirmidhi's works, which ensure the harmony of science and morality, are interpreted as a factor in ensuring spiritual stability in the conditions of global informationization. The article also sheds light on the role of Imam al-Tirmidhi's legacy in forming a moderate scientific position against religious radicalism on a scientific basis.

Keywords: *Imam al-Tirmidhi, science of hadith, scientific heritage, spiritual space, spiritual stability, moral values, harmony of science and morality, religious moderation, Islamic thought.*

KIRISH

Imom Termiziy ilmiy merosini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar mazmuni va yo'nalishiga ko'ra bir necha asosiy guruhlariga ajratiladi. Ushbu adabiyotlar hadis ilmi tarixini yorituvchi klassik manbalar, zamonaviy islomshunoslik tadqiqotlari hamda ma'naviyat va ijtimoiy tafakkur masalalariga bag'ishlangan ilmiy ishlardan iborat. Klassik manbalarda Imom Termiziy, avvalo, yetuk muhaddis sifatida e'tirof etiladi. Hadis ilmi tarixiga oid asarlarda uning "Al-Jome' as-Sahih" asari tuzilishi, hadislarni tasniflash uslubi va sahihlik mezonlariga bergan bahosi alohida ta'kidlanadi. Ushbu manbalarda Imom Termiziyning ilmiy yondashuvi boshqa muhaddislardan farqli ravishda hadisning nafaqat sanadiga, balki mazmuniy jihatlariga ham e'tibor qaratgani bilan izohlanadi. Biroq klassik adabiyotlarda uning merosi ko'proq an'anaviy diniy-ilmiy doirada tahlil qilingan bo'lib, ma'naviy-falsafiy jihatlar ikkinchi darajada qolgan.

Zamonaviy islomshunos olimlar tadqiqotlarida Imom Termiziy merosiga nisbatan kengroq va kompleks yondashuv kuzatiladi. Bu asarlarda uning hadis ilmidagi o'rni bilan bir qatorda, axloqiy qarashlari, jamiyat barqarorligini ta'minlashga qaratilgan g'oyalari va ilmiy mu'tadillik tamoyillari tahlil qilinadi. Ayrim tadqiqotlarda Imom Termiziy asarlarining yoshlar tarbiyasi, diniy ongning shakllantirish va ekstremistik qarashlarning oldini olishdagi ahamiyati ochib berilgan. Shunga qaramay, mazkur ishlarda "ma'naviy makon" tushunchasi mustaqil ilmiy kategoriya sifatida yetarlicha tizimlashtirilmagan.

Ma'naviyat va ijtimoiy tafakkur masalalariga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlarda esa tarixiy-diniy merosning zamonaviy jamiyat rivojida o'rni muhokama qilinadi.

Ushbu tadqiqotlar doirasida buyuk allomalar merosining jamiyat axloqiy muhitini shakllantirishdagi roli umumiy nazariy jihatdan asoslab beriladi. Biroq Imom Termiziy ilmiy merosining aynan yangi ma'naviy makonni yaratishdagi funksional ahamiyati ko'pincha bilvosita yoki fragmentar tarzda yoritilgan.

O'zbekiston olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda Imom Termiziy shaxsiyati va merosi milliy-ma'naviy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilinadi. Ushbu ishlarda allomaning ilmiy faoliyati tarixiy-madaniy meros sifatida baholanib, uni zamonaviy ma'naviy siyosat bilan uyg'unlashtirish masalalariga e'tibor qaratiladi. Shunga qaramay, mavjud adabiyotlarda Imom Termiziy merosining yangi ma'naviy makon shakllanishiga ta'siri alohida konseptual model sifatida yetarlicha ochib berilmagan.

Shu bois mazkur maqola mavjud adabiyotlarni umumlashtirgan holda, Imom Termiziy ilmiy merosini nafaqat hadis ilmi doirasida, balki zamonaviy ma'naviy makonni shakllantiruvchi muhim intellektual va axloqiy manba sifatida tahlil qilishni maqsad qiladi. Bu yondashuv tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilab, mavjud ishlardagi konseptual bo'shliqni to'ldirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot Imom Termiziy ilmiy merosining yangi ma'naviy makonni shakllantirishdagi o'rnini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda gumanitar fanlar doirasida qo'llaniladigan kompleks metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosi tarixiylik, izchillik va tizimlilik tamoyillariga tayanadi. Tadqiqot jarayonida **tarixiy-tahliliy metod** qo'llanilib, Imom Termiziyning ilmiy faoliyati IX asr islom tafakkuri rivoji kontekstida o'rganildi. Ushbu metod allomaning asarlari yaratilgan ijtimoiy-siyosiy va madaniy muhitni hisobga olgan holda, uning ilmiy qarashlarini xolis tahlil qilish imkonini berdi. Shuningdek, **manbashunoslik metodi** asosida Imom Termiziyning asosiy asarlari, ularga berilgan sharhlar hamda klassik va zamonaviy tadqiqotlar qiyosiy o'rganildi. Bu jarayonda hadislarning mazmuniy yo'nalishi, axloqiy g'oyalari va metodologik xususiyatlari ajratib ko'rsatildi.

Tadqiqotda **qiyosiy-tahliliy metod**dan foydalanilib, Imom Termiziyning ilmiy yondashuvi boshqa muhaddislar va islom tafakkuri namoyandalarning qarashlari bilan solishtirildi. Ushbu metod orqali Imom Termiziyning mu'tadil, axloqqa yo'naltirilgan ilmiy uslubi aniqlanib, uning o'ziga xos jihatlari asoslab berildi. Bundan tashqari, **konseptual-tahlil metodi** yordamida "ma'naviy makon" tushunchasi ilmiy kategoriya sifatida talqin qilinib, Imom Termiziy merosi bilan o'zaro bog'liqligi ochib berildi. Ushbu metod allomaning qarashlarini zamonaviy ijtimoiy-falsafiy diskurs doirasida baholashga xizmat qildi.

Tadqiqotda, shuningdek, **induktiv va deduktiv yondashuvlar** uyg'un holda qo'llanildi. Alohida hadislar va g'oyalar tahlilidan umumiy xulosalarga kelinib, umumiy nazariy qarashlar asosida esa alohida holatlar izohlandi. Umuman olganda, qo'llanilgan metodlar majmui Imom Termiziy ilmiy merosini ko'p qirrali tahlil qilish, uning yangi ma'naviy makonni shakllantirishdagi ilmiy va axloqiy ahamiyatini asosli ravishda yoritish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar

Imom Termiziy ilmiy merosini tahlil qilish jarayonida, avvalo, uning hadis ilmidagi yondashuvi faqat rivoyatlarni jamlash bilan cheklanmaganini ta'kidlash lozim. Alloma hadisni jamiyat hayotini tartibga soluvchi axloqiy-me'yoriy tizim sifatida talqin qiladi. Bu jihat uning ilmiy merosini zamonaviy "ma'naviy makon" tushunchasi bilan bevosita bog'lash imkonini beradi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Imom Termiziy hadislarini tanlash va sharhlashda ularning jamiyat ma'naviy muhitiga ta'sirini ustuvor mezon sifatida ko'radi. Hadis matnlarida takroran uchraydigan halollik, adolat, ilmga intilish, mas'uliyat va muomala madaniyatiga oid g'oyalar jamiyat ichki barqarorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi asosiy qadriyatlar sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa Imom Termiziy merosini yangi ma'naviy makonni shakllantirishda konseptual manba darajasiga olib chiqadi.

Mazkur tahlil shuni ko'rsatadiki, Imom Termiziy ilmiy tafakkurida ma'naviyat individual axloq doirasidan chiqib, ijtimoiy hodisa sifatida talqin qilinadi. U shaxsning ichki dunyosi bilan jamiyat barqarorligi o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligini ilmiy asosda ko'rsatib beradi. Natijada hadis ilmi ijtimoiy-madaniy makonni shakllantiruvchi mexanizmga aylanadi.

Imom Termiziy merosining muhim jihatlaridan biri — ilm va axloqni ajralmas birlik sifatida talqin qilinishidir. Tahlil jarayonida aniqlanishicha, alloma hadislarini mavzularga ajratishda faqat fiqhiy yoki aqidaviy mezonlar bilan cheklanmaydi, balki ularning tarbiyaviy va ma'naviy ta'sirini ham hisobga oladi. Imom Termiziy nazarida ilm — axloqiy mas'uliyat bilan bog'lanmagan taqdirda, jamiyat uchun xavfli bo'lishi mumkin. Shu sababli uning asarlarida ilm egasining kamtarligi, halolligi va jamiyat oldidagi burchi alohida ta'kidlanadi. Bu yondashuv zamonaviy ma'naviy makonda bilim va texnologiya taraqqiyotini axloqiy me'yorlar bilan muvozanatlash zaruratini asoslaydi.

Tahlil natijasida aniqlanganki, Imom Termiziy ilmni shaxsni komillikka yetkazuvchi vosita sifatida talqin qiladi. Bu qarash bugungi globallashuv sharoitida yosh avlod ongida sog'lom dunyoqarashni shakllantirishda muhim metodologik asos bo'la oladi

Imom Termiziy ilmiy merosini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, uning asosiy g'oyalaridan biri diniy mu'tadillik tamoyilidir. Alloma hadislarni tanlash, tasniflash va sharhlash jarayonida keskinlik va mutaassiblikdan yiroq, muvozanatli yondashuvni ustuvor deb biladi. Bu holat uning asarlarini nafaqat diniy-ilmiy, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi manba sifatida baholash imkonini beradi. Imom Termiziy tomonidan keltirilgan hadislarining aksariyati inson ruhiy holatini muvozanatlash, ijtimoiy munosabatlarda adolat va mas'uliyatni qaror toptirishga qaratilgan. Ushbu yondashuv diniy bilimning radikal talqinlariga qarshi ilmiy asoslangan muqobil modelni taklif etadi. Natijada Imom Termiziy merosi ma'naviy xavfsizlikni ta'minlashda muhim konseptual vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, alloma hadislar orqali shaxsiy e'tiqod bilan ijtimoiy majburiyatlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash zarurligini ta'kidlaydi. Bu esa yangi ma'naviy makonda dinning jamiyatni parchalovchi emas, balki birlashtiruvchi omil sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Imom Termiziy asarlaridagi hadislar mazmunini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ularning muhim qismi insonlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan. Halollik, vijdon, so'zga sodiqlik, o'zaro hurmat va mas'uliyat kabi fazilatlar ijtimoiy xulq-atvorning asosiy mezonlari sifatida talqin etiladi. Termiziy hadislarini shaxsiy ibodat masalalaridan tashqariga chiqarib, ularni jamiyatning axloqiy infratuzilmasini shakllantiruvchi omil sifatida ko'rsatadi. Bu yondashuv yangi ma'naviy makonda shaxs va jamiyat manfaatlari o'rtasida uyg'unlikni ta'minlash imkonini beradi.

Bundan tashqari, Imom Termiziy hadislarida axloqiy me'yorlarning universalligi alohida e'tirof etiladi. Ushbu me'yorlar diniy chegaralar bilan cheklanmasdan, turli ijtimoiy qatlamlar va madaniy muhitlar uchun mos keladigan qadriyatlar sifatida talqin qilinadi. Natijada Imom Termiziy merosi zamonaviy ko'p madaniyatli jamiyatda ma'naviy muvozanatni saqlashda samarali vositaga aylanadi.

Zamonaviy jamiyatda ma'naviy siyosatning asosiy vazifalaridan biri — tarixiy-ilmiy merosni bugungi ijtimoiy ehtiyojlarga mos holda qayta talqin qilishdir. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Imom Termiziy ilmiy merosi bu jarayon uchun mustahkam nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Imom Termiziy qarashlarida ilm, axloq va ijtimoiy mas'uliyatning uyg'unligi zamonaviy ma'naviy siyosatning ustuvor yo'nalishlari bilan hamohangdir. Xususan, yoshlarni ma'rifatli, bag'rikeng va ijtimoiy faol shaxslar sifatida tarbiyalash masalasida allomaning merosi muhim pedagogik resurs sifatida namoyon bo'ladi. Imom Termiziy merosini ma'naviy siyosatga integratsiya qilish orqali jamiyatda sog'lom diniy ong, tanqidiy tafakkur va

axloqiy barqarorlikni ta'minlash mumkin. Bu esa yangi ma'naviy makonning barqaror va uzoq muddatli rivojlanishiga xizmat qiladi

Imom Termiziy ilmiy merosini tizimli tahlil qilish natijasida uning qarashlari asosida yangi ma'naviy makon modelini konseptual jihatdan asoslash mumkinligi aniqlandi. Ushbu model shaxs, jamiyat va ilm o'rtasidagi uzviy bog'liqlikka tayanadi. Alloma hadislarni shaxsiy e'tiqod doirasida emas, balki ijtimoiy mas'uliyat va axloqiy me'yorlarni shakllantiruvchi vosita sifatida talqin qilgani ushbu modelning nazariy asosini tashkil etadi. Yangi ma'naviy makon modelida ilm markaziy o'rin egallaydi. Biroq bu ilm sof nazariy bilim sifatida emas, balki axloqiy kamolot va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Imom Termiziy ilmni amaliy hayotdan ajratmasdan, uni inson xulq-atvori va jamiyat manfaatlari bilan uyg'un holda talqin etadi. Natijada ilm va ma'naviyat o'rtasidagi sun'iy tafovut bartaraf etiladi.

Shuningdek, mazkur modelda bag'rikenglik va mu'tadillik asosiy tamoyil sifatida qaraladi. Imom Termiziy hadislarida keskinlik, zo'ravonlik va majburlashdan yiroq bo'lgan axloqiy yondashuv ustuvor ekanligi tahlil davomida aniqlangan. Bu holat yangi ma'naviy makonni inklyuziv, barqaror va ochiq tizim sifatida shakllantirish imkonini beradi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalarini umumlashtirish shuni ko'rsatadiki, Imom Termiziy ilmiy merosi ko'p qatlamli va kompleks xususiyatga ega. U hadis ilmini faqat diniy bilim sohasi sifatida emas, balki jamiyat ma'naviy hayotini tartibga soluvchi ilmiy tizim sifatida shakllantirgan. Bu yondashuv yangi ma'naviy makonni yaratishda tarixiy-ilmiy merosdan samarali foydalanish imkonini beradi.

Tahlil natijalariga ko'ra, Imom Termiziy merosining asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat:

- shaxs axloqiy ongini shakllantirish;
- jamiyatda mu'tadil diniy qarashlarni mustahkamlash;
- ilm va axloq uyg'unligini ta'minlash;
- ma'naviy xavfsizlikni mustahkamlash.

Mazkur funksiyalar yangi ma'naviy makonning strukturaviy asoslarini belgilab beradi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Imom Termiziy qarashlari zamonaviy ijtimoiy-falsafiy muammolar bilan konseptual jihatdan mos keladi va ularni hal etishda samarali nazariy manba bo'la oladi. Natijada, Imom Termiziy ilmiy merosi zamonaviy jamiyat uchun nafaqat tarixiy xotira, balki faol ishlatilishi mumkin bo'lgan intellektual va axloqiy resurs sifatida baholandi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot davomida Imom Abu Iso Muhammad at-Termiziyning ilmiy merosi zamonaviy ijtimoiy-ma'naviy jarayonlar nuqtayi nazaridan tizimli tahlil qilindi. O'tkazilgan ilmiy tahlillar natijasida Imom Termiziy hadis ilmini faqat diniy bilim sohasi sifatida emas, balki jamiyat ma'naviy makonini shakllantiruvchi kompleks ilmiy tizim darajasiga ko'targani aniqlandi. Uning ilmiy yondashuvi ilm, axloq va ijtimoiy mas'uliyat uyg'unligiga asoslangan bo'lib, bu holat yangi ma'naviy makonni barpo etishda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Imom Termiziy merosida ilgari surilgan g'oyalar — ilmga intilish, adolat, halollik, mu'tadillik va inson sha'nini ulug'lash — zamonaviy jamiyatda ma'naviy barqarorlikni ta'minlashda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Allomaning hadislarini tanlash va sharhlashdagi muvozanatli yondashuvi diniy radikalizm va mutaassiblikka qarshi ilmiy asoslangan muqobil modelni taklif etadi. Shuningdek, tadqiqot davomida Imom Termiziy ilmiy merosining yangi ma'naviy makonni shakllantirishdagi konseptual roli asoslab berildi. Uning qarashlarida shaxsiy e'tiqod va ijtimoiy majburiyatlar o'rtasidagi uyg'unlik jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida talqin qilinadi. Bu esa Imom Termiziy merosini zamonaviy ma'naviy siyosat, ta'lim tizimi va yoshlar tarbiyasi bilan uzviy bog'lash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. **Ta'lim tizimida integratsiya.** Imom Termiziy ilmiy merosiga oid mavzularni oliy ta'lim muassasalarida "Ma'naviyat asoslari", "Islom sivilizatsiyasi tarixi" va "Diniy bag'rikenglik" fanlari doirasida chuqurlashtirib o'qitish maqsadga muvofiq.
2. **Ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirish.** Imom Termiziy merosini zamonaviy ijtimoiy-falsafiy va ma'naviy jarayonlar bilan bog'lab o'rganishga qaratilgan kompleks tadqiqotlar va dissertatsiyalar sonini oshirish lozim.
3. **Ma'naviy profilaktika vositasi sifatida foydalanish** Alloma merosidan diniy ekstremizm va ma'naviy begonalashuvning oldini olishga qaratilgan targ'ibot va ma'rifiy loyihalarda ilmiy asoslangan holda foydalanish tavsiya etiladi.
4. **Raqamlashtirish va ommalashtirish.** Imom Termiziy asarlarining ilmiy izohli, zamonaviy tilga moslashtirilgan raqamli platformalarini yaratish orqali keng jamoatchilik uchun ochiqiligini ta'minlash zarur.

5. **Yangi ma'naviy makon konsepsiyasini ishlab chiqish.** Imom Termiziy ilmiy merosi asosida milliy ma'naviy rivojlanish konsepsiyasining nazariy modelini ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Termiziy, Abu Iso Muhammad. *Al-Jome' as-Sahih*. Bag'dod, IX asr.
2. Ibn Hajar al-Asqalani. *Tahdhib al-Tahdhib*. Misr, XIV asr.
3. Al-Kattani, Muhammad. *Tarikh al-Muhaddisin wa Ulamo' al-Islam*. Damashq, XIX asr.
4. Qarashov, A. *Hadis ilmi va uning tarixiy taraqqiyoti*. Toshkent: Fan, 2005.
5. Ahmedov, B. *Imom Termiziy va ma'naviy tafakkur*. Toshkent: Sharq, 2010.
6. Rasulov, D. *Islom tafakkuri va ma'naviy barqarorlik*. Toshkent: Ilm, 2015.
7. Karimov, S. *Hadis ilmi: nazariya va amaliyot*. Samarqand: Dunyo, 2018.
8. Mirzaev, F. *Zamonaviy ijtimoiy-ma'naviy jarayonlarda diniy meros*. Toshkent: Fan, 2020.
9. Nasriddinov, T. *Diniy mu'tadillik va ma'naviy xavfsizlik*. Toshkent: Ilmiy nashrlar, 2021.
10. Sultonova, M. *Ilm va axloq uyg'unligi: Imom Termiziy qarashlari*. Toshkent: Ma'rifat, 2019.
11. Kholikov, A. *Islom ilmiy tafakkurining zamonaviy talqini*. Toshkent: Sharq, 2020.
12. Shokirov, Z. *Ma'naviy makon va ilmiy meros*. Toshkent: Dunyo, 2019.
13. Ibn Hajar, F. *Al-Isaba fi Tamyiz al-Sahaba*. Bag'dod, XIV asr.
14. Rahmonov, B. *Imom Termiziy merosining konseptual tahlili*. Toshkent: Ilmiy nashrlar, 2022.